

TUNCELİ MASALLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ*

THE TRANSFORMATION MOTIFS IN THE FAIRY TALES COLLECTED FROM TUNCELI

Derya ÖZCAN**

Yılmaz KAVAL***

ÖZ: Sözlü anlatı geleneğinin bir parçası olarak masallar, bir kültür mirası şeklinde günümüze ulaşmış en eski ürünlerdendir. İnsanların masal türüne dair temel beklentisi olağanüstülükler üzerine kuruludur. Masalarda görülen olağanüstülüklerin en ilgi çekici olanlarından biri herhangi bir masal kahramanının çeşitli sebeplerle şekil değiştirerek başka varlıklara dönüşmesidir. Bu dönüşüm bazen kahramanın iradesi ile bazen de iradesi dışında gerçekleşir. Bu türde aslında şekil değiştirme zor durumdaki kahramanı kurtarma, ödül ve ceza işlevleriyle kullanılmakta ve işlev tamamlandıktan sonra cezalandırma dışındaki şekil değiştirmelerin geriye döndüğü görülmektedir.

Tunceli ilinden derlenen masallar içinde de şekil değiştirmeye yer verilmiştir. Bu motifin öne çıktığı masallar Tunceli ilinde dokuz kaynak kişiden derlenmiştir. Derlenen on bir masala göre şekil değiştirme motifi; taş dönüşme, hayvana dönüşme, bitkiye dönüşme, suya dönüşme, tabiatüstü varlıklara dönüşme, madene dönüşme ve insana dönüşme alt başlıkları dâhilinde ele alınmış ve bu motifin masallardaki işlevi ve bağlamı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tunceli, masal, şekil değiştirme, ceza, ödül.

ABSTRACT: *Tales, as part of the oral narrative tradition, are the oldest products that have reached the present day as a cultural heritage. The basic expectation of people on the tale type is based on extraordinary events. One of the most interesting ones of these extraordinary events seen in tales is that any tale heroes are transformed into other beings by shifting their shapes for various reasons. This transformation takes place sometimes with and sometimes without the will of the hero. In this type, shapeshifting is indeed used to rescue the hero who is in trouble and with reward and punishment functions, and it is seen that the shapeshifting is reversed except for punishment when these functions are completed.*

It was seen that the shapeshifting was included among tales compiled from Tunceli. The tales, in which this motif came forward, were compiled from nine source people in Tunceli. According to eleven tales compiled, the shapeshifting motif are addressed within the subtitles of transformation into stone, an animal, a plant, water, a supernatural being, a mine, and a human and the reflection of this motif in fairy tales are investigated.

Keywords: *Tunceli, tale, shapeshifting, punishment, reward.*

* Bu çalışma Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim dalında hazırlanan *Tunceli'den Derlenen Masallar (Metin-İnceleme)* adlı doktora tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi - Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Uşak - derya.ozcan@usak.edu.tr

*** Arş. Gör. - Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Tunceli - yilmazkaval@munzur.edu.tr

Giriş

Mitlerden sonra en eski tür olarak kabul edilen masalları toplumsal hafızanın yansıması olarak okumak gerekmektedir. Masal, toplumun kültür kodlarını içeren bu nedenle de onu üretip yaşatan halkın kültür haritası olarak ele alınması gereken bir türdür.

Tunceli ili, sahip olduğu özgün yapısı ile zengin bir sözlü kültür hazinesine sahiptir. Bu sözlü kültürün en önemli unsurlarından olan masallar yüzyıllardır bu coğrafyada anlatılmaktadır. Tunceli ilinde anlatılan masallar, zengin motif yapısı ile ön plana çıkmaktadır. Masallar hacimli; formeller, motifler ve olağanüstü hadiseler bakımından zengindir.

Bu makalede Tunceli masalları içinden tespit edilen şekil değiştirme motifi, Metin Ergun'un "*Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*" adlı çalışması referans alınıp incelenecektir. Makalede şekil değiştirme motifi; taşın dönüşme, hayvana dönüşme, bitkiye dönüşme, tabiatüstü varlıklara dönüşme, suya dönüşme, madene dönüşme, insana dönüşme başlıkları altında ele alınacaktır. Tunceli masallarında şekil değiştirmenin meydana gelişi, nedenleri, sonucu yöre halkının sosyolojik yapısı, inanç ve değerleri ile bağlantısı da göz önünde bulundurulacak incelenecektir.

Motif, Stith Thompson'a göre; bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bir unsurun motif olabilmesi için görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olması gerekmektedir (Ekici, 2014: 75). Motif farklı eserlerde tekrar ederek karşımıza çıkan bölünmez, parçalanmaz tematik ünitelerdir (Aslan, 2008: 49-50).Tunceli'den derlenen masalarda karşımıza çıkan en çarpıcı unsurlardan biri şekil değiştirme motifidir. Halk anlatılarının her türünde "insanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde hâline gelmesi şekil değiştirmedir" (Boratav, 1973: 76).

Masalların temel motiflerinden olan şekil değiştirme, bir anlamda yeniden var olmaktır. Varlığın dönüşüm dileğinin gerçekleşmesi, isteyerek dönüştüğü ya da istemeden dönüştürüldüğü nesnelere ve dönüşümlerin iyi/kötü, güzel/çirkin olumlu/olumsuz özellikleri, kişinin temsil ettiği değerler merkezinde anlam kazanır. Bu bilgiler sayesinde varlığın iradeli, erdemli vb. ya da tam tersi vasıflara sahip olduğu yargısına ulaşılır (Şenocak, 2010: 22). Şekil değiştirme ile ilgili Ahmet Yaşar Ocak'ın görüşleri şöyledir: "Eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Aynı görünseler de, türler arasında esasta yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O hâlde bir cisim birden fazla görünüşler altında ortaya çıkabilir; bir insan, hayvan, bitki yahut bir eşya biçimine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekilleri geçici olup o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler(Ocak, 2003: 206)". Bir başka ifadeyle

şekil değiştiren unsur işlev yerine gelene değin geçici bir süre başka bir şekle dönüşür ve işlev gerçekleşince eski haline geri döner.

Tunceli'den derlenen masalarda şekil değiştirme motifi altı ana başlıkta ele alınmaktadır:

1. Taşa Dönüşme (Taş Kesilme)

Taş kesilme halk anlatılarında sık rastlanan bir motiftir. Bir varlığın genelde insanın şekil değiştirerek taşa dönüşmesi olarak tanımlanır. Halk edebiyatının anlatma esasına bağlı bütün türlerinde görülmekle birlikte daha çok efsanelerde ve masalarda karşımıza çıkan bu motifin bu türlerde görünüşü birbirinden farklıdır.

Efsanelerde taşa dönüşmenin çeşitli sebepleri vardır. Bazen, taş kesilmeye bir beddua sebep olur, bazen günah işleyenler Allah'ın gazabına uğrayarak taşlaşır. Kimi zaman da taş kesilme, bunu dilemekle gerçekleşir. Zor durumda kalanlar, içinde buldukları durumdan kurtulmak için Allah'tan kendilerini taşa çevirmesini dilerler (Feyzioğlu, 2011: 122). Masalarda ise taş kesilme sihir, büyü sahibi peri ve cadı gibi güçler tarafından gerçekleşir. Masalarda taş kesilmenin hiçbir esası, hiçbir işareti yoktur (Ergun, 1997: 47). Bazen kahraman olağanüstü bir mekâna girdiğinde aniden taş kesilir, bazen de kötü huy sahibi biri olağanüstü bir varlık tarafından taşa dönüştürülür.

Efsane ve masalda insanın taşa dönüşmesi her iki türde de uydurma olduğu hâlde efsanede bu duruma inanılır. Masalarda ise taşa dönüşme olayı inanılmaz ve uydurma olarak kabul edilir. Bu yüzden masal içinde taşa dönüşme hiçbir sebebe bağlı olmadan gelişen bir durum olarak karşımıza çıkar. Olağanüstü bir şekilde taşa dönüşen kahraman yine olağanüstü bir şekilde canlanıp insan olur.

Taş kesilme, Tunceli'de anlatılan masalarda da rastlanılan bir motiftir. Bu motifin ortaya çıkışı ile ilgili Tunceli'de anlatılan *Üç Fakir Kız* masalı örnek olarak verilebilir.

Masalda kız kardeşinin ısrarı üzerine çengel dişli kızı almak için yola çıkan altın saçlı oğlan, kızın yaşadığı yere vardığında etrafında yüzlerce insanın taş olduğunu görür. Üç kere besmele çekip çengel dişli kıza seslenen oğlan ona sesini ulaştıramayınca orada taş kesilir. Kız oğlanın yanına gidip dua edince altın saçlı oğlan tekrar insan olur. Orada taş kesilen diğer insanlar da insana döner ve asker olup yola çıkarlar (KK-1).

Bu masalda taş kesilen unsurun insan olduğu görülmektedir. Taş kesilen insanın bu duruma neden geldiği açıkça verilmemektedir. Efsanelerdeki gibi ne bir beddua ne bir dileme ne de Allah'ın gazabı sebep olmuştur. Altın saçlı oğlan, çengel dişli kızın bahçesine girer ve orada taş kesilir. Taş kesilmeye sebep olan durum için olağanüstü özelliklere sahip birinin yaşadığı yere gelmek yeterli olmuştur.

Taş kesilen kahraman, masal türünün gereği olarak bu şekilde sonsuza kadar kalmaz. Masalarda taş kesilen insan, “*yeniden canlanıp kötülere karşı mücadele eder.*” (Ergun, 1997: 47). Çünkü masalın mutlu son ile bitmesi gerekir. Taş kesilen kahraman da mücadelesini mutlaka tamamlamak zorundadır. Tekrar insana dönüşmesi için bir çıkış yolu her zaman vardır. Bazen üzerine bir kandamlası düşer canlanır, bazen de birinin duası üzerine canlanır. Üç fakir kız masalında da çengel dişli kızın duası üzerine hem kahraman canlanır hem de orada daha önce taş kesilen diğer insanlar canlanır ve kötüler ile mücadele için maceraya devam ederler.

2. Hayvana Dönüşme

Halk anlatılarında insanın çeşitli sebeplerden dolayı tür değiştirerek hayvan şekline girmesi olarak kabul edilen durum, “*hayvana dönme ya da hayvana dönüşme*” (Ergun, 1997: 177) motifi olarak ifade edilir.

Halk anlatılarında hayvana dönüşme basit bir iş olmasa da öyle görünmektedir. Tür değişimi çok çabuk ve kolay ortaya çıkar. Kanat çırpma, kişneme, bedenin kıvrılıp bükülmesi gibi bir hareket sonrasında kuş, at ya da yılan ortaya çıkabilir (Roux, 2005: 234).

Tunceli masallarında hayvana dönüşme iki şekilde meydana gelmektedir. Bu durum ya kahramanın iradesine bağlı gerçekleşen bir özelliktir ya da kahraman dışında olağanüstü bir güç tarafından gerçekleştirilen bir fevkaladeliktir. Hayvana dönüşme motifinde insan unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir. İnsan dışında başka bir varlığın hayvana dönüşmesi örneğine rastlanmaz. Hayvana dönüşen insanın bu durumu süreklilik göstermez, tür değişimine neden olan durum ortadan kalktıktan sonra tekrar insan olur.

Tunceli masallarında kahramanların suretine girdikleri hayvanlar yöre insanının çevresinde her daim karşılaşılabileceği hayvanlardır. Bu hayvanlar yöre insanının sembolik yakıştırmalar yaptığı genelde gücünden ve yırtıcılığından korktuğu hayvanlardır. Hayvan biçimine dönüşen kişi o hayvanın fiziksel yapısının gereği olarak hayvanın güç ve kuvvetini kendi arzuları doğrultusunda kullanır. Bu kahramanlar, dönüştükleri hayvanın gücünü bazen insanların iyiliği ve mutluluğu; bazen de insanların ölümü, felaketi için kullanır.

Devzihan'ın Kızı masalında padişahın oğlu, sular altındaki ülkeye gidip Devzihan'ın kızını kaçıtır. Bu duruma razı olmayan Devzihan ve oğulları onların peşinden giderler. Devzihan'ın kızı bu durum karşısında önce kurbağaya sonra da yılanı dönüşür. Tehlikeyi atlattıktan sonra tekrar insan şekline girer (KK-2).

Hayvana dönüşme motifi kapsamında ele alacağımız bu masalda ana karakterin kendisini takip eden tehdit durumuna karşı geliştirdiği bir korunma yöntemi olduğu görülmektedir. Bu durum kahramanın kendi

iradesi ile gerçekleşen bir fevkaladeliktir. Temel amaç mutluluk ve iyilik olarak görülmektedir.

Kurt Olan Gelin masalında ise; yeni doğan bir erkek çocuğun annesine oğlunun evlendiği gün bir kurt tarafından öldürüleceği söylenir. Çocuk büyüyüp evlenme çağına geldiğinde annesi oğlunun evlenmesine izin vermez. Kadının bütün engellemelerine rağmen oğlan bir gün evlenir. Düğün günü kadın durumu köylülere anlatır. Herkes düğün bittikten sonra evin önünde nöbet bekler. Sabah olduğunda oğlunun kurtulduğunu düşünen kadın eve girdiğinde gelinin kurt olup oğlunu öldürdüğünü görür (KK-2).

Buna göre şekil değiştiren kahraman bunu kendi iradesi ile yapmamaktadır. Üstün bir güç tarafından hayvana dönüştürülen kişi bu durumu insanların ölümü ve felaketi için bir araç olarak kullanmaktadır. Bu hadise hayvana dönüşen kişinin dilemesi olmayıp başka bir gücün takdiri olarak görülmektedir.

Bu bilgiler gösteriyor ki Tunceli masallarında kahramanların şekline girdiği hayvanlar, zehirli özellikleri olan veya yırtıcı, güçlü hayvanlardır. Tabiat ile iç içe yaşayan insanlar, çoğu zaman bu hayvanlar karşısında zayıf ve savunmasız kalabilir. Bu korku neticesinde insanlar sözlü anlatılarında bu hayvanların şekline girerek bir anlamda hem onların güç ve kuvvetinden yararlanma hem de onlara karşı bir savunma yolunu seçerler.

3. Bitkiye Dönüşme

Tabiat ile iç içe yaşayan Tunceli insanının sözlü anlatılarına bakıldığında bitkilerin önemli bir yer tuttuğu görülür. Şekil değiştirmenin önemli yapılarından biri olan bitkiye dönüşme motifi; ağaca dönüşme, çiçeğe ve ota dönüşme (Ergun, 1997: 180) olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Tunceli masallarında bitkiye dönüşme motifi içinde en çok ağaca dönüşme vardır, diğer bitki türlerine dönüşme çok az görülmektedir. Bitkiye dönüşmeyi işleyen masalarda esas kahraman insandır. İnsan dışındaki varlıkların bitkiye dönüşmesine çok az rastlanmaktadır.

Ağaca dönüşme genelde kahramanın iradesi dışında gerçekleşen bir durumdur. Cadı, dev gibi olumsuz karakterler tarafından öldürülen kahramanın kanının aktığı yerde ruhu ağaca geçer ve ağaç şeklinde tekrar canlanır. Ağaç suretinde canlanan kahraman bir müddet bu sır ile yaşadktan sonra mücadelesine devam eder ve mutlu sona ulaşır.

Tunceli'deki derleme aşamasında en çok karşılaşılan masal olan *Alık ile Fatık* masalında Fatık, üvey annesinden kaçıp başka bir ülkeye gider. Gittiği ülkede onu gören şehzade, Fatık ile evlenmek ister. Bunu üzerine kızını şehzade ile evlendirmek isteyen cadı, Fatık'ı öldürür. Fatık öldüğünde bedeninden akan kandan bir kavak ağacı biter (KK-3).

Ağaçlar, ilkelerin dinsel ve büyüsel yaşamlarında etken olmuştur. Ağaçların bir ruhu olduğu ve ruhların barınağı olduğu inancı çok eskidir. Ağaç; su ve toprak gibi, ilk insanlara ölüp dirilmenin simgesi olarak görünmüştür (Hançerlioğlu, 2013: 17). Kış mevsiminde yaprak döken ağaç; ölümü, ilkbahar ile birlikte yapraklarının yeşermesi ve meyve vermesi yaşamı simgeler. Bundan dolayı ilkel insanların inancından beri ağaç, ölümsüzlük simgesi olarak bilinmektedir. Aktardığımız bu masalda da ölen kahramanın ruhunun bedeninden ayrıldıktan sonra ağaç şeklinde tekrar canlanması, ağaca yönelik bu eski inanışların bir yansıması olarak düşünülebilir.

Tunceli sahasında derlenen masalarda ağaca dönüşme dışında ota, çiçeğe dönüşmeye dair örneklere de rastlanır.

Güneş Çiçeği masasında güneşin oğluna âşık olan paşanın kızı, güneşin oğlunun yüzüne hiçbir zaman bakmamak şartı ile evlenir. Güneşin oğlu bir gün kızın kendisini izlediğini fark edince onu evden kovar. Kız, güneşin oğluna olan aşkıdan tarlada uzanıp güneşi seyre dalınca ayçiçeğine dönüşür (KK-4).

Yörede tespit edilen masalarda genelde şekil değiştirip bitkiye dönüşenler insanlardır. Bunun dışında çok az masalda insan dışında başka unsurlarında bitkiye dönüştüğü görülmektedir.

Alık ile Fatık masasında şehzade kış mevsiminde her aileye yaza kadar bakması için bir at verir. Fatık'ın birlikte yaşadığı yaşlı kadına da hasta ve ölmek üzere olan bir at verilir. Fatık ahırda elini su ile yıkayınca suyun döküldüğü yerden çimenler yeşerir, ahırın içi çimenle dolar (KK-3). Bu masalarda görülüyor ki insan hayatının bir parçası olan bitkiler, masal içinde insan ruhu ile ilişkilendirilmektedir. Bitkinin canlılığı ile insanın canı paralel düşünülmüş, insanın ruhu bir başka formda yaşamaya devam etmiştir. Bu durum yöre insanının tabiata, tabiattaki varlıklara bakışını anlatmakta; ayrıca insanların bitkilere yüklediği yakıştırmalar bitkiye dönüşmenin masalarda motif olarak işlenmesine neden olmaktadır.

4. Suya Dönüşme (Denize, Göle, Nehre, Pınara Dönüşme)

Tunceli masalarında su, ruhların yaşadığı yer olarak kahramana şekil değiştiren bir unsur olarak kullanılmıştır. Yörede tespit edilen masalarda zor durumdan kurtulmak isteyen kahramanların suya dönüştüğü ve bu sayede kurtuldukları görülmektedir.

Devzihan masasında Devzihan'ın kızına âşık olan padişahın oğlu, kızın yaşadığı ülkeye gider. Devzihan'ın kızı padişahın oğlu ile annesinin rızası olmadan kaçır. Devzihan ve oğulları ikisinin ardından gelince Devzihan'ın kızı padişahın oğlunu su şekline getirir. Kendisi de bir kurbağa olup suda yüzer (KK-2).

Görüldüğü üzere zor durumda kalan kahramanlar suya dönüşerek kendilerini tehdit eden durumdan kurtulurlar. Kahramanların suret değiştirip suya dönüşmesi rastlantısal bir durum değildir. Bu insanın en eski devirlerden itibaren suyu kutsallaştırması ve su ile ilgili sembolik yakıştırmalarından gelmektedir. Mircea Eliade'ye göre; su simgeciliği ölümü olduğu kadar, yeniden doğumu temsil etmektedir. Suyla temas, her zaman bir yeniden canlanma içermektedir çünkü çözümlenin arkasından bir yeni doğum gelmektedir. Sudan çıkma hayat potansiyelini artırmakta ve verimliliştirmektedir (Eliade, 1991: 108). Dolayısıyla suya dönüşme Tunceli masallarında zor durumdaki kahramanı iyileştiren ve kurtaran bir işlevde kullanılmıştır.

5. Tabiatüstü Varlıklara Dönüşme

Tunceli'de sözlü anlatım ürünleri içinde olağanüstü vasıflar taşıyan, kimsede olmayan güçlere sahip oldukları düşünülen tabiatüstü varlıklarla ilgili pek çok anlatı vardır. Bu tabiatüstü varlıklar genelde cin, peri gibi gizli güçlere sahip yaratıklar olarak bilinmektedir. Bu tekinsiz varlıklar insana kaygı, korku, dehşet ve tedirginlik duyguları verecek niteliklere sahiptir.

Yöreden tespit edilen masalarda da tabiatüstü varlıklar ile ilgili inanışlar vardır. Bu inanışlar neticesinde masal kahramanlarının şekil değiştirerek tabiatüstü varlıklara dönüştüğü görülmektedir. Yöre masalarında kahramanların dönüştüğü bu varlıklar genelde cin ya da peri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metin Ergun'a göre halk anlatılarında yasak ilişkiye girenler cine ve periye dönüşür. Perilerin kaçırıldığı kız da periye dönüşür, çeyizini az bulan kız cin suretine girer (Ergun, 1997: 190). Tunceli masalarında da yasak ilişkiye girenlerin cine, perilerin temas ettiği kızların ise periye dönüştüğü görülmektedir.

Tabiatüstü varlıklara dönüşme ile ilgili yöreden derlenen *Helika* masasında; çok eski zamanlarda, dünyada çok büyük günah işleyen insanlar, yerin yedi kat dibindeki ateşli sudan geçirilip cine dönüşürlermiş. Hamile kalamayan bir kadın olan Helika da çok zina işlediği için yerin kat altında ateşli sudan geçirilerek hamile kadınlara musallat olan bir cin olur (KK-5).

Dikkat edilirse yaptığı davranışlar ile toplum tarafından dışlanan kişiler, korku ve dehşet duyguları uyandıran varlıklara dönüştürülmektedir ve "değişikliğin temel sebebi cezadır" (Sakaoğlu, 1980: 29). İyi ve kötü olan cinler, şeytanlar birbirinden ayrı yaşarlar ve çok az birbirleriyle münasebet kurarlar. Buna karşılık onların dünyamızda yaşayan kişilerle ilişkisi daha çoktur. İyi olanlar insanlara iyilik ettikleri gibi kötüler de düşmandır. İyi olanlar arasında periler önde gelir (Tezel, 2009: 11).

Cinlerin dişileri olarak bilinen periler, güzellik ve yardımseverlik sembolü olarak kabul edilmektedir. Periler, problemleri çözme ve becerikli

olma özellikleriyle de tanındıkları için daha çok masal kahramanları arasında yer alırlar (Duvarcı, 2005: 131). Tunceli masallarında masal kahramanları arasında yer alan periler; iyilik, güzellik, yardımseverlik yönleri ile yer almaktadır. Bu varlıkların yardım ettiği insanların da onların gizli güçlerine sahip olduğu ve diğer insanlardan farklı özellikler taşıdığı görülmektedir.

Gülen Kız masalında; dilencinin karısının doğum yapacağı sırada yanında kimse olmaz. Kadının bu halini gören üç peri kızı gelip doğumu gerçekleştirir. Perilerden biri yeni doğan kızın ağzına tükürür 'güldüğünde ağzından güller saçılınsın' der. İkinci peri kızın gözlerine tükürüp 'ağladığında gözlerinden altınlar saçılınsın' der. Üçüncü peri ise kızın parmağına bir yüzük takıp 'bu parmağından çıktığı vakit öl' der. Bir müddet sonra büyüyen kız güldüğünde ağzından güller saçılır, ağladığında ise gözlerinden altınlar saçılır. Yüzük parmağından çıkarıldığında ise ölür (KK-6).

Masalarda büyü yapan, büyüleyen çok güzel ve hünerli olan perilerin, sahip oldukları tabiatüstü güçleri, yardım ettikleri insanlara da kazandırdıkları görülmektedir. Masal içinde eğer peri bir kıza yardım ederse o artık insan değil peri olarak kalır. Tunceli'den derlenen masal örneklerinden hareketle toplumun benimsemediği davranışları sergileyen kişiler cine dönüşmektedir. Kişi, cine dönüştükten sonra bu gücünü insana karşı kullanır ve insanlara kötülük eder. Buna karşın yardıma muhtaç olan, çaresiz kişiler periye dönüşmektedir. Perilerin yardım ettiği kişiler ise peri özelliği kazandıktan sonra güzellik ve yardımseverlik özellikleri ile karşımıza çıkarlar.

6. Madene Dönüşme

Madene dönüşme başlığı altında ele alınan masalarda çeşitli nesnelerin madene dönüştüğü görülmektedir. Nesnelerin dönüştüğü maden ise genelde altındır. Tunceli masallarında kahramanların yaptığı bir iyilik neticesinde olağanüstü varlıklardan aldıkları hediyeler vasıtası ile en değersiz nesnelerin altına dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm bazen sihirli bir hayvan vasıtası ile bazen de olağanüstü bir varlık tarafından verilen tılsımlı bir obje ile gerçekleşmektedir. Altına dönüşen nesnelere hiçbir değeri olmayan nesnelere dir. Bu nesnelere kahramanın ihtiyacı olduğu bir zamanda sihirli hayvan ve bir obje vasıtası ile altın olur.

Vur Tokmağım Vur masalında; kuruması için dama serilmiş darı başında nöbet tutan bir kız, aç olan yavruları için darı isteyen kargaya bütün darılarına verir. Kızın ninesi gelip darıyı görmeyince kız döver ve darıyı alması için kargaya gönderir. Kız, kargaya gidip darısını isteyince karga bunun karşılığında 'sıç eşeğim sıç' denildiği vakit altın döken bir eşek hediye eder (KK-7).

Halkın yardımsever ve cömert davranışlarının kutsandığı bu masalda yapılan iyilik karşısında hayvan dışkısı bile altın olmaktadır. Başka bir masalda ise külün altına dönüştüğü görülmektedir.

Fakir Çocuk masalına göre; fakir bir genç şahmeranın oğlunu kartalın ağzından kurtarır. Yaptığı bu iyilik karşılığında şahmeran bu gence dilinin altındaki tılsımlı mavi boncuğu verir. Oğlan, boncuğa emir verdiğinde evde tepsi içindeki bütün kül altına dönüşür. Zenginleşen oğlan padişaha damat olur (KK-8).

Görüldüğü üzere yörede anlatılan masalarda kül, dışkı gibi hiçbir karşılığı olmayan değersiz nesnelere yer geldiğinde altın olmakta ve kahramanı herkesten daha çok zengin etmektedir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre; halk anlatılarındaki şekil değiştirme motifi, insanın bilinçaltından ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların yansımasıdır. (Ocak, 2003: 206). Ele alınan masalarda dünyadaki en değersiz nesnelere bile altın gibi bir madene dönüşmesi insana mutsuzluğunu, sıkıntısını ya da çaresizliğini bir süre de olsa unutturur. Böylece masalı anlatan da dinleyen de var olan sıkıntılarından uzaklaşarak psikolojik bir rahatlığa kavuşur.

7. İnsana Dönüşme

Tunceli masallarında insana dönüşme yaygın olarak görülen bir motiftir. Bu motifin görüldüğü masalarda kahramanlar kimsenin bilmediği güçlere ve sırlara sahiptir. Dışarda farklı bir suret taşıyan kahramanlar eve girince insan şekline dönüşürler. Bunlar dışarıdaki hayatlarında bazı hayvan topluluklarının kralı, prensi ya da prensesi konumundadır. “*Bu hayvanların kralı bazen insan şekline girerek dünya insanı ile evlenirler*” (Tezel, 2009: 12). İnsana dönüşen bu varlıklar, sahip oldukları tılsım yok edildikten sonra bir daha dönüşüm geçirmez ve kalıcı olarak insan şeklinde yaşar.

Boyu Bir Karış Sakalı İki Karış masalında; padişahın küçük oğlunun attığı ok göle düşer. Oğlan, okunu gölden alırken ucuna bir kurbağa takıldığını görür. Kurbağayı alıp eve gelen küçük kardeş, ertesi gün dışarı çıkıp akşam geldiğinde evinin tertemiz ve sofrasının hazır olduğunu görür. Birkaç gün bu durum devam edince gizliden evi gözetler ve evdeki kurbağanın postundan çıkıp çok güzel bir kıza dönüştüğünü görür. Oğlan kızın postunu hemen ateşe atıp yakınca kız bir daha kurbağaya dönüşmez ve insan şeklinde kalır (KK-9).

İnsana dönüşme motifine rastladığımız bu masalda, hayvanın insan şeklinde kalıcı olması ateş sayesinde. Çünkü varlıkları değiştirip dönüştüren “*ateşin sınavından geçen, türdeşlik kazanmış olur*” (Bachelard, 1996: 94). Tılsımı ateşte yanan kurbağa da bir daha hayvan suretine dönüşmez ve tür değiştirerek insan olur.

Tunceli masallarında gördüğümüz kadarıyla dışarda ve evde farklı suretlere giren masal kahramanları, sırlarını eş olarak seçtikleri kişiler

dışında kimseye anlatmazlar. Bunların güçleri ve sırları ifşa olduğunda ise ortadan kaybolurlar. Buna örnek olarak *Fakir'in Kaplumbağa Oğlu* adlı masalı gösterebiliriz. Padişaha damat olan kaplumbağa, akşamları çok yakışıklı bir erkek olup karısı ile sabaha kadar sohbet eder. Sabah olduğunda ise tekrar kaplumbağaya dönüşür. Kaplumbağa bu sırrını karısı dışında kimseye anlatmaz. Karısı bir gün dayanamayıp sırrını padişaha söyleyince kaplumbağa ortadan kaybolur (KK-1).

Tespit ettiğimiz masalarda görüldüğü üzere çeşitli güçlere sahip hayvanların insana dönüştüğü görülmektedir. Gizli güçlere sahip olan bu hayvanların sırları ifşa edildiğinde ya da sahip oldukları tılsım ateşte yakıldıktan sonra hayvanlar âlemine bir daha dönüşmez ve insan olarak yaşamaya başlar. Bu yönü ile insana dönüşme diğer şekil değiştirme motiflerinden farklılık göstermektedir. Diğer şekil değiştirmelerde insan hangi şekle girerse girsin sonunda mutlaka insan olur, insana dönüşme motifinde ise tılsımı yok edilen ya da sırrı ifşa olan canlı, kalıcı olarak insan suretinde kalır.

Sonuç

Tunceli'den derlenen masalların 11 tanesinde şekil değiştirme motifine rastlanmıştır. Bu masalların varyantları eklendiğinde bu sayı 16 masala çıkmaktadır. Bu masalarda tespit edilen şekil değiştirme motifi; taşa dönüşme, hayvana dönüşme, bitkiye dönüşme, suya dönüşme, tabiatüstü varlıklara dönüşme, madene dönüşme ve insana dönüşme şeklinde meydana gelmektedir.

Taşa dönüşme motifine rastladığımız masalarda; kahramanların sihir ve büyü ile taş suretine girdiği görülmektedir. Sihir ve büyü yapabilen güç, bizzat olayın içinde geçer. Taşa dönüşen insan, girdiği surette kalıcı olmaz. Üzerine kan damlaması ya da dua gibi yollarla tekrar insan şekline dönüşen kahraman, macerasına kaldığı yerden devam eder ve kötüler ile mücadele ederek masalın sonunda mutlu olur.

Hayvana dönüşme motifine göre; şekline girilen hayvanlar, yöre insanının simgesel anlamlar yüklediği ve genelde korktuğu yırtıcı veya zehirli hayvanlardır. Hayvana dönüşen kişi şekline girdiği hayvanın güç ve kuvvetini kendi arzuları doğrultusunda kullanır. Hayvanın gücünü bazen insanların iyiliği ve mutluluğu için, bazen de insanların ölümü, felaketi için kullanan kahramanlar, masal içinde mutlaka insan suretine geri dönüşürler.

Bitkiye dönüşme suretiyle insanların şekil değiştirdiğini Tunceli masallarında görmekteyiz. İnsanların her türlü bitkiye dönüşmekle birlikte en çok ağaç şeklini almaktadır. Cadı, dev gibi güçler tarafından öldürülen kişinin ruhu, kanının aktığı yerde yeşeren ağaca geçer ve ağaç olarak tekrar hayata döner. Masal kahramanlarının ağaç dışında çiçeğe, ota dönüştüğü de görülmektedir. Buradan hareketle yöre insanının bitkilerin bir ruhu ve

insan gibi duyguları olduğu şeklinde animist inanışlara sahip olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Suya dönüşme motifinin bulunduğu masallara göre su, ruhların yaşadığı yer kabul edilip kahramana şekil değiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Masallarda zor durumdan kurtulmak isteyen kahramanların suya dönüştüğü görülmektedir. Buradan yöre halkının suyu; yaşamın, canlılığın, kaynağı ve insanların kurtuluşu olarak gördüğü sonucuna varılabilir.

Tabiatüstü varlıklara dönüşme motifine göre; toplum tarafından tasvip edilmeyen davranışlar sergileyenler ve çok büyük günah işleyen insanlar, cine dönüşmekte ve bir daha insan haline dönüşmemektedir. Bir anlamda toplumdaki dışlanma olarak da görülen bu hadise bir cezalandırma unsuru olarak kabul edilebilir. Bunun dışında perilerin temas ettiği insanlar ise periye dönüşmektedir. Periye dönüşenler insanlara kötülük etmez ve güzellik unsurları ile ön plana çıkarlar.

Madene dönüşme diyebileceğimiz motife yer veren masallarda ise insan madene dönüşmez. Kahramanın yaptığı bir iyilik neticesinde olağanüstü canlıların verdiği sihirli bir hayvan ya da obje sayesinde kül, dışkı gibi değersiz nesnelere madene dönüşür. Nesnelere dönüştüğü madene ise genelde altındır. Altın dışında başka madene dönüşme görülmemektedir. Bu dönüşümün gerçekleştiği masallarda kahraman genelde yokluk çeken, evine ekmeği bile zor götürebilen biridir. En değersiz nesnelere dahi altın gibi değerli bir madene dönüşmesi hayatın zorlukları ile mücadele eden insanın zor yaşam şartlarından kaçıp hayal dünyasında mutlu olmaya çalıştığını kanıtlar niteliktedir.

İnsana dönüşenler genelde gizli güçlere sahip hayvanlardır. Bazı hayvanların kralı, prensi ya da prensesi durumunda olan bu hayvanların insan suretine girip dünya insanları ile evlendikleri görülmektedir. Bunlar gündüz hayvan suretinde iken gece ise insan suretine girerler. Sahip oldukları bu sırları eşleri dışında kimse bilmez. Gizli güçlere sahip olan bu hayvanların sahip olduğu tılsım ateşte yakıldıktan sonra bir daha hayvan şekline girmez ve insan olarak yaşamaya devam ederler. İnsana dönüşen canlıların insan olarak yaşamaya devam etmesi ve bir daha eski türlerine geri dönüşmemesi insanı kutsallaştırma ve ödül olarak kabul edilebilir.

Tunceli masallarında en çok hayvana dönüşme motifinin olduğu anlaşılmıştır. Bunu insana dönüşme ve bitkiye dönüşme motifleri takip etmektedir. Çalışmada kahramanların kuşa, köpeğe, kelebeğe, kediye, eşeğe, koça dönüştüğüne dair örnekler de ulaşılmıştır. Bu örnekleri hayvana dönüşme başlığının altında verilmemesinin sebebi, bunların kalıcı şekil değişiklikleri olmasıdır. Kalıcı şekil değişiklikleri efsanelerde görüldüğü için masal türünün gereği olarak kalıcı şekil değişikliklerinin olmadığı masalları ele alınmıştır.

Tunceli'den derlenen masalarda görülen şekil değiştirme motifi, iki şekilde meydana gelmektedir. Şekil değiştirme ya kahramanın iradesine bağlı gerçekleşen bir hadisedir ya da olağanüstü güçler ve objeler vasıtası ile gerçekleşen bir olağanüstülüktür. Masal kahramanı üstün güçlere sahipse kendi iradesi ile istediği zaman, istediği şekle girdiği gibi tekrar istediği zaman eski şekline de geri döner. Eğer masal kahramanı üstün güçlere sahip değilse masal içinde olağanüstü bir güç tarafından farklı suretlere sokulur. Böyle kahramanların tekrar eski şekline girmesi de kendi iradelerine bağlı olmaz, başka bir güç tarafından eski suretlerine getirilir. Kahraman için üstünlük belirtisi olan tılsım, sihir ve büyü ile meydana gelen bu motifin çok sık görölmesi yöre masallarının olağanüstülüklerle kurulmuş olay örgüsüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu olay örgüsü içinde karşılaşılan şekil değiştirme motifleri sayesinde doğaüstü ve olağandışı her şeyin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yöreden derlenen masalarda şekil değiştirmenin zor durumdan kurtulma, ödöl ve ceza işlevleri ile kullanıldığı ve sık kullanılan bir motif olduğu görölmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- ASLAN, Mustafa (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar*. Denizli: Zirve Yayınları.
- BACHELARD, Gaston (1996). *Mekânın Poetikası*. (Çev.: Aykut Derman), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- BORATAV, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili (1988). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- DUVARCI Ayşe (2005). "Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar". *Bilig*, S. 32, s. 125-144.
- EKİCİ, Metin (2014). "Kuramlar Ve Yöntemler". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ed: M. Öcal Oğuz, 11.Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (Çev.: M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- ERGUN, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FEYZİOğLU Nesrin (2011). "Gelin Kaya Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Türkiyat Araştırmaları*, S. 9, s. 115-133.
- HANçERLİOğLU, Orhan (2013). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2003). *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev.: Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- SAKAOĞLU, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2012). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENOCAK, Ebru (2010); "Mitolojik Konulu Bir Halk Hikâyesi: 'Leylâ İle Mecnûn Hikâyesi' Merkezinde Yıldız Dönüşüm". *Milli Folklor*, S. 86, s. 20-29.
- TEZEL, Naki (2009). *Türk Masalları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Zinnete Kılıçer, Merkez/Tunceli, 85 Yaşında, Okuryazar Değil, Ev Hanımı. (Görüşme: 3. 01. 2018)
- KK-2: Nezir Balık, Derviş Kemal Köyü/ Hozat/Tunceli, 97 Yaşında, Okuryazar Değil, Çiftçi. (Görüşme: 12. 04. 2018)
- KK-3: Ayşe Söylemez, Merkez/Tunceli, 82 Yaşında, Okuryazar Değil, Ev Hanımı. (Görüşme: 28. 2. 2018)
- KK-4: Fatma Asal, Mazgirt/Tunceli, 54 Yaşında, Okuryazar Değil, Ev Hanımı. (Görüşme: 10. 03. 2018)
- KK-5: Bülent Yüksel, Merkez/Tunceli, 42 Yaşında, Lise Mezunu. (Görüşme: 17. 05. 2018)
- KK-6: Tahsin Sevinç, Pınarlar Nahiyesi/Pertek/Tunceli, 74 Yaşında, İlkokul Mezunu, Çiftçi (Görüşme: 25. 12. 2017)
- KK-7: Zeynep Yılmaz, Ulukale Köyü/ Çemişgezek/Tunceli, 80 Yaşında, Okuryazar Değil, Ev Hanımı. (Görüşme: 9. 01. 2018)
- KK-8: Melek Güneş; Çığırlı Köyü/Hozat/Tunceli, 90 Yaşında, Okuryazar Değil, Ev Hanımı. (Görüşme: 04. 19. 2018)
- KK-9: Hüseyin Yakıcı, Merkez/Tunceli, 71 Yaşında, Lise Mezunu, Emekli. (Görüşme: 11. 06. 2018)